

LA SINAGOGA DE VALLS I EL SEU ENTORN SÒCIO-RELIGIÓS

LES SINAGOGUES MEDIEVALS

La sinagoga sembla que sorgí a l'època del desterrament. Destruït el Temple, el poble reclamava un lloc per a reunir-se, sobretot el Dissabte i les festes més significatives del calendari hebreu. La sinagoga, però, mai no va pretendre ser una mansió de la deïtat, i mentre que el Temple tingué com a factor principal el cerimonial, la sinagoga dispensà la màxima importància a la Llei, és a dir, a l'estudi regular, a la discussió, a la lectura i a l'explicació de la Toràh. També s'hi llegien les Sagrades Escripures, durant els serveis.

Cal tenir en compte que, la sinagoga —en hebreu *Bêt ha-keneset*, és a dir Casa d'Oració, o *Bêt ha-tefilàh*, Casa de Pregària—, després de la Diàspora jugà un paper importantíssim: mantingué la unió entre les famílies hebrees allunyades de la Terra d'Israel.

Així, doncs, la sinagoga esdevingué, per a les comunitats jueves medievals, el centre de culte, el lloc de reunió i, alhora, el lloc d'estudi, on aprenien els punts principals de la seva tradició, i potser per aquesta funció cultural, a Catalunya, la denominació de Sinagoga, la trobem sovint expressada com a Escola.

Val a dir que la seva funció fou una de les característiques més importants en la història del judaisme.

Les sinagogues medievals adoptaren, generalment, la forma arquitectònica de l'època i del país on es trobaven bastides i, normalment, constituïen sales de forma rectangular, i la seva ornamentació i el seu embelliment depenien del moment econòmic en què es trobava la comunitat. A les poblacions petites no presentaven cap mena d'opulència, i eren meres cases, més o menys grans, com les altres, amb portals dovellats. Eren austeres i desempallegades de superfluitats. Certes sinagogues mostraven, a la façana, el nom de la per-

sona o de la confraria que l'havia instituïda. Algunes d'aquestes làpides, de vegades, presentaven inscripcions en hebreu, procedents dels Salmes ¹.

A l'interior de la sala de la sinagoga, hi havia un reservat o departament que servia d'acomodament de les dones, el qual es comunicava amb la sala dels homes. A la sinagoga, a la paret orientada cap a llevant, hi havia l'Arca o Armari Sagrat —Aaron ha-kôdesh— on es guardaven els rotlles, manuscrits, de la Toràh o Pentateuc, davant el qual cremava, dia i nit, una llàntia anomenada Tamid.

A la paret oriental solia haver-hi dos canelobres —Menorôt—, i era el lloc on es recitaven les oracions. També hi havia un sitial o tarima, presidit per l'oficiant; i al seu entorn s'instal·laven els seients o bancs, els quals acostumaven a ser ocupats sempre per la mateixa persona, que podia tenir-los en propietat o llogats.

Moltes sinagogues tenien un pati, un hostatge per els transeünts, i una sala per a l'estudi, on els mestres ensenyaven les primeres lletres als nens, i els més grans s'instruïen, continuament, amb el repàs de les lleis talmúdiques.

L'existència de la sinagoga no fou gaire ben vista per la societat cristiana ni disfrutà de gaires llicències per part del dret eclesiàstic. Tota aquesta contextura possibilità que, en el decurs dels segles XIII-XV, aparegués un estol de disposicions i d'ordenances al·lusives al comportament dels hebreus, i a la construcció i manteniment de les seves sinagogues.

D'aquests tipus d'ordinacions ja n'existiren cap a mitjan segle XIII. Jaume I, fou un protector distingit pel que fa a la construcció de temples hebreus ², i pel que fa també a la seguretat i dignitat dels jueus ³.

D'entre les sinagogues opulentes i les sinagogues modestes, a Sefarad, n'hi hagué un bon nombre. Amb tot, però, actualment només se n'han pogut documentar prop de cent trenta.

Dintre del marc físic tarragoní, destacaren els temples hebreus de Tortosa, de Tarragona, de Santa Coloma de Queralt, de Montblanc, de l'Aleixar, de Falset, i de Valls.

1. Pel que fa a les variants arquitectòniques respecte a les sinagogues peninsulars, vegeu FRANCISCO CANTERA BURGOS, *Sinagogas Españolas*, C.S.I.C., «Instituto Arias Montano», Madrid 1955, pàgs. 174, 190-191, 196, 220, 230 i 245. També JOSÉ L. LACAVE, *Sinagogas y juderías extremeñas*, SEFARAD XL (1980), pàg. 219, i d'altres treballs del mateix professor, més recents. O ABRAHAM NEUMAN, *The Jews in Spain*, Philadelphia 1944, vol. II. Vegeu el capítol: *The Synagogue and its auxiliary Institutions*.

2. Vegeu REGNÉ 290 i 389, entre d'altres.

3. Vegeu REGNÉ 217, 317, 747 i 2719. Es fa referència a disposicions reials com, forçar els jueus —dones i fills— a sortir del call per anar a escoltar els sermons dels predicadors. Més tard, Jaume II, el 1299, donà permís a Raimond Lull per anar a predicar a les sinagogues, els dissabtes.

Al moment d'estudiar els rabins de Valls —i de les comarques tarragonines—, hom es troba que la majoria dels documents rarament esmenten, després de citar la identitat de la persona, la seva condició de Mestre o Rabí. Aquesta circumstància, doncs, dificulta enormement la identificació de certs rabins ⁴.

Hi hagué un bon nombre de rabins catalans intel·lectuals, sortits de les grans escoles disseminades per algunes poblacions importants. Però hem de partir de la idea que la sinagoga fou essencialment una institució laica de caràcter exílic, sorgida de la necessitat d'instruir en la Toràh el poble sense sacerdots, i d'alimentar les comunitats amb el culte, amb els seus tres elements coherents: la pregària, la lectura bíblica, i les accions simbòliques, amb variacions segons els temps i les festes de l'any hebreu. Només així se'ns farà més comprensible que, a l'època medieval, qualsevol jueu podia llegir la Toràh i que qualsevol persona, si estava capacitada, podia ensenyar la Llei, dirigir les pregàries, parlar als seus correligionaris i portar la comunitat.

No oblidem que deu hebreus podien formar un quòrum, i organitzar una sinagoga. Malgrat que es donés la circumstància que entre ells es trobés un rabí, res no canviava quant al servei.

Els rabins o mestres especialitzats, fins arribat el segle xv no pogueren acceptar cap mena d'estipendi, i exerciren, a més a més de la seva ocupació religiosa —la qual cosa implicava ensenyar la Llei, mantenir en ordre la comunitat, tenir cura de les carns i els vins *kasher* o pures, intervenir en celebracions de casoris, de separacions matrimonials, contractes, i testimoniatsges—, d'altres tipus d'activitats personals com ara l'art de la medicina i de la cirurgia, el comerç, i l'artesanat.

En el decurs dels segles XIII-XV, desfilà per la comunitat hebrea de Valls tot un reguitzell de rabins, respecte dels quals, els documents no han estat suficientment explícits, però sí en canvi prou oportuns com perquè la seva presència resti patent dintre el marc històric d'aquella comunitat.

Rabí Semtov (...1301-1313...)

Rabí Semtov degué haver-se afincat a Valls ja cap a finals del segle XIII, malgrat que fins l'any 1301 no n'apareixien notícies documentals. Fou el mo-

4. Generalment els metges hebreus, en els documents, reberen el tracte de *Mestre* o de *Magister physicus*. En canvi, pel que fa a persones que exerciren el càrrec de rabí, generalment, el document amaga la seva condició, en aquestes contrades.

ment en què va comprar una remesa de drap o tela de França a uns importants drapers montblanquins ⁵. Cap al 1313 firmà diverses cartes i obligacions a persones que li devien certes quantitats de diners ⁶.

A partir d'aquesta data —límit—, ja no posseïm cap altra mena de detall de la seva estada a Valls, i per bé que en un anterior estudi crèiem que les notícies aparegudes entre els anys 1323-1328 podien referir-s'hi, actualment, amb moltes més dades, ens inclinem a pensar que l'esmentat període el podem atribuir a Rabí Gentov ⁷.

Rabí Gentov (...1319-1347...)

Les primeres notícies que ens arriben de Rabí Gentov o Gentov Sollam —o Sutllam, segons els documents—, fan acte de presència ja cap a finals del 1319, arran del nomenament de procurador, per tal de cobrar un debitori pendent ⁸.

Durant el temps de la seva estada a Valls, aquest rabí dedicà temporades a la venda de cereals, i a practicar la petita banca mitjançant diversos préstecs, els anys 1324 ⁹, 1328 ¹⁰, 1331 ¹¹, 1333 ¹², 1337 ¹³, i 1339 ¹⁴, els quals foren establerts, generalment, amb persones residents a la vila.

5. AHAT (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), Man. 5-337 (Valls) 1300-1301, fol. 31r (28 octubre 1301): «*Quod Ego Semtov rabi judeus habitator de Vallibus ex certa sciencia Confiteor debere vobis Bernardus Arnaldo et Francisco Alayam draperius Montis albi ... ratione panorum Francie etc. Septuagintam solidos barch. terni ... etc. Fides Isqach Cortovi judeus dicti loci de Vallibus...*».

6. AHAT, Man. 11-279 (Valls) 1313, fol. 18v (11 octubre 1313): «*Sentou rabi judeus habitator de Vallibus excerta sciencia confiteor et in veritate recognosco vobis G^o Rubert habitator dicti loci ... omnibus debitis...*».

7. GABRIEL SECALLI GÜELL, *Les jueries medievals tarragonines*, «Estudis Vallencs», Valls 1983, vol. XIV, pàg. 160. De vegades la lectura de Semtov i Gentov, presenta certs dubtes.

8. AHAT, Man. 48-287 (Valls) 1319-1320, fol. 1r: «*Gentou rabbi judeus habitator de Vallibus excerta sciencia...*». El seu procurador, Jaume Olmella, fou una persona molt lligada a la comunitat.

9. AHAT, Liber Judeorum 51-287 (Valls) 1323-1324, fol. 5r (25 abril 1324): «*Antonia uxor A. Calaf q^o de Vallibus Debo vobis Gentou rabi judeo dicti loci et vestris .XX. solidos barch. terni ratione mutui etc. ratione Duo quarteri frumenti...*».

10. AHAT, Liber Judeorum 52-343 (Valls) 1328, fol. 13r (10 gener 1328): «*Quod Ego Berengarius Vidal filius Berengarii Vidal et Berengaria uxor mea habitatoris de Vallibus excerta sciencia confitemur debere vobis Gentou rabi judeo dicti loci et vestris ratione mutui Tringina solidos barch. etc. supra supra quibus etc. ...*».

11. AHAT, Man. 25-344 (Valls) 1330-1331, fol. 22r (24 març 1331): «*Quod Ego Gentou rabi Atzay Çatorra et Maymonis Abraham judei habitatore de Vallibus...*». Firmaren un rebut.

12. AHAT, Man. 26-379 (Valls) 1333, sf. (4 febrer 1333): «*Gentou rabbi judeus habitator de Vallibus excerta sciencia et in veritate recognosco vobis Jacobo Monistrol dicti loci et vestris vos satisfecisse michi plenarie de omnibus et singulis debitis...*».

13. AHAT, Man. 27-293 (Valls) 1337, fol. 18v (18 novembre 1337): «*Quod Ego Geraldo Ribber uxor eius Geralda habitatori Vallibus debemus vobis Gentou rabi dicti loci et vestris ratione mutui Nonagintan solidos barch. terni ...*».

14. AHAT, Man. 25-297 (Valls) 1339, fol. 31r (9 juny 1339): «*Quod Ego Gentou rabi judeus de Vallibus excerta sciencia confiteor vobis Berengaria uxor condam Jacobi Cali Dicti loci et vestris vos solvisse michi ... Sexaginta solidos...*».

Un document del 1323 ens dóna vagues referències de la casa que habitava Rabí Gentov, situada al barri jueu de la vila ¹⁵. Cap al 1326, va actuar com a testimoni del testament d'una jueva moribunda, anomenada Astruga —coneguda també com a Caixut—, vídua de Samuel Çatorra, família genuïnament val·lenca ¹⁶.

Rabí Gentov, el mes de desembre del 1334 ja era casat amb una tal Bonadona, de la qual ignorem l'ascendència ¹⁷. Aquest matrimoni tingué, almenys, un fill: Astruch Sollam o Sutllam ¹⁸, que també arribà a exercir el càrrec de rabí a Valls.

El rei Pere d'Aragó, el 25 de juny del 1342, dirigí una carta a l'aljama de Valls disposant que fossin designats dos síndics per tal que la comunitat jueva val·lenca estigués representada a la cort de Barcelona. Aquella circumstància motivà una reunió especial a la sinagoga local a la presència de Rabí Gentov ¹⁹. Es tractava de recol·lectar 18.000 sous barcelonesos, entre les aljames que configuraven la col·lecta de Barcelona, de la qual l'aljama de Valls formava part en aquella època.

Rabí Gentov, també fou un dels assistents a la reunió celebrada a la sinagoga de Valls, el 25 de setembre del 1342, amb motiu de la designació de Vital Astruch, de Tarragona, procurador per part de l'aljama val·lenca. En aquella assemblea, hi participaren jueus de Vallmoll ²⁰.

Convocada també pel rei Pere d'Aragó, el 9 de juliol del 1343 se celebrà una altra reunió de caràcter extraordinari a la sinagoga de Valls, a la qual assistiren els secretaris de l'aljama tarragonina i representants de la comunitat vallmollenca; entre els jueus de Valls, hi figura relacionat Rabí Gentov Sollam ²¹.

Durant una sèrie d'anys, Abraham Avintayl, de Barcelona, fou l'encarregat de venir a cobrar les taxes i les quísties a la comunitat de Valls, en quali-

15. AHAT, Man. 48-340 (Valls) 1323 (fragments s. XIV), fol. 1r. Aquest manual es troba bastant incomplet, inicialment, i comença donant referències d'una casa la qual «*affrontatur cum domibus Berengari de Stagno et Den Rabi judei et cum predicti Guillelmo Ferrarii et cum vico publico...*».

16. AHAT, Liber Testamentorum 6-341 (Valls) 1325-1326, fol. 11r. El referit rabí i Abraham Çatorra, juntament amb dos cristians, actuaren com a testimonis del testament esmentat.

17. AHAT, Liber Draperiorum 56-380 (Valls) 1334-1335, fol. 17r: «*Quod Ego Gentov rabi et Bona dona uxor ipsius hudei habitatoris de Vallibus...*». Vegeu també AHAT, Man. 28-296 (Valls) 1338, fol. 65r (3 gener 1338): «*Quod Ego Gentou rabi judeus habitator de Vallibus excerta sciencia confiteor et in veritate recognosco vobis Geralda uxor ... dicti loci et vestris vos satisfecisse michi ad totam meam voluntatem de omnibus et singulis debitis que michi et uxor meam et filius meis...*».

18. AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fol. 18r-v (11 desembre 1342): «*Fuit firmatum instrumentum ... predicto Gentou rabi et Astrucho Sollam filio suo...*».

19. Vegeu Apèndix Antroponímic-Toponímic I.

20. Vegeu Apèndix Antroponímic-Toponímic II.

21. Vegeu Apèndix Antroponímic-Toponímic III.

tat de síndic i procurador d'aquella important col·lecta. El mes de desembre del 1342, l'al·ludit síndic féu una procura a Rabí Gentov i al seu fill Astruch Sollam ²².

S'ha dit que les possessions de terres de conreu o de vinyes per part dels jueus ha arribat a plantejar l'interrogant de si els propietaris es dedicaven als treballs de l'agre, de manera exclusiva, o només després de les seves altres ocupacions personals diàries ²³.

Pel que fa a les vinyes, a Israel ja eren conreades des de temps molt reculats ²⁴, i la festa de la varema s'hi celebrava amb una certa cerimònia ²⁵.

Rabí Gentov fou un home que es dedicà, a més a més de les funcions religioses, a les collites de vi. El 2 d'agost del 1324, comprà varema per un valor de 100 sous barcelonesos ²⁶, i el mes de gener del 1331 vengué, íntegrament, la collita que produí una de les seves vinyes ²⁷.

El març del 1324, comprà una vinya al terme de Valls, anomenat el Bonroig, cenyint-se a les clàusules que el venedor li va imposar ²⁸, mentre que el desembre del 1334, ell i la seva esposa Bonadona, van vendre per 110 sous barcelonesos, una vinya que posseïen també al terme de Valls, al lloc conegut com a Plana d'en Berga ²⁹.

Al cap d'uns anys, el 22 de juliol del 1343, Jucef Astruch i la seva esposa Aster, jueus de Valls, li vengueren per 50 sous barcelonesos, una vinya que es trobava situada a prop de la vila ³⁰, i el 6 d'agost del 1347, juntament amb

22. AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fol. 18r-v.

23. DAVID ROMANO, *Jueus a la Catalunya Carolíngia i dels primers Comtes (876-1100)*, «Ajuntament de Girona», Girona 1985, pàgs. 114-115.

24. Salms 80:9.

25. Jeremies 25:30 i 48:33.

26. AHAT, Man. 17-377 (Valls) 1322, fol. 14v: «*Quod Ego Gentou Rabi judeus de Vallibus de certa sciencia confiteor debere vobis P. Carbonelli de dicto loco et vestris Centum solidos barch. de terno ratione vindemie ... quam a vobis emi anno presenti ... solvere medietatem in primo venturo festo Sancti Micheli mensis septembris...*».

27. AHAT, Man. 26-345 (Valls) 1331, fol. 9r: «*Gentou rabi judeus habitator de Vallibus excerta sciencia confiteor vobis ... me hemisse quodam expletum vine quod michi...*».

28. AHAT, Liber Judeorum 51-339 (Valls) 1323-1324, fol. 3v: «*Elisendis uxor Berengarius Borraq habitator de Vallibus excerta sciencia de consensu et voluntate dicti viri ... vendo vobis Gentol Rabi judei dicti loci et vestri quoddam trocium vine meum quod habeo et habere debeo in termino de Vallibus in loco vocato Bonroyg ... ad census sex solidorum etc. solvendorum annuati quolibet festo Sancti Michelis ... supra dicti etc. vendo vobis et vestris ad quinque expleta proventura ... per precio quinquaginta solidos barch. ... per dictum tempus podare exobrire et fodere prout...*».

29. AHAT, Liber Draperiorum 56-380 (Valls) 1334-1335, fol. 17r: «*Quod Ego Gentou rabi et Bona dona uxor ipsius judei habitatoris de Vallibus excerta sciencia vendimus vobis Petro Daltavila et uxor vestre Guillelmona ... C(entum) et decem solidos barch. de quibus etc. quoddam trocium vine nostri situm in termino de Vallibus in loco vocato Plana den Bergua Et tenetur ad census quinque solidos annuati solvendorum in festo Sancti Micheli...*».

30. AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fol. 45v: «*Jucefi Astruch judeus de Vallibus es eius uxor excerta sciencia vendimus vobis Gentou rabi judeo dicti loci et vestris per precio Quinquaginta solidos barch. etc. De quibus etc. ... Quoddam trocium vine quod habemus in termino dicti loci confrontatum cum ... quod tenet per Capellaniam institutam in Ecclesia Sancti Johannis de Vallibus ... ad census Octo solidos...*».

el seu fill Astruch Sollam, vengué un tros de terra de conreu que es trobava també al terme de Valls, en un indret conegut llavors com els Cabanyals ³¹.

Un debitori cobrat el 20 d'agost del 1347, ens assenyala la data límit de la seva existència documental a Valls. Així, doncs, a partir d'aleshores cap altra informació no podem aportar de Rabí Gentov ³².

Aquella evident inclinació del rabí vallenc a posseir vinyes, potser tingué a veure amb el subministrament, per la seva part, del conegut *vi jueu*, és a dir, el tipus de vi pur elaborat pels hebreus —després d'haver-ne tret els delmes—, la qual cosa evitava altres manipulacions idòlatres que podien haver transformat el vi en impur. Un cop observada aquesta condició, el vi arribava a mans de la comunitat garantit i rebedor, i podia perfectament servir pel consum i per les cerimònies.

A l'Espanya medieval, con apuntàvem abans, el conreu de vinyes potser va ser l'únic ofici camperol practicat pels jueus, i encara de forma molt eventual. Ens costaria creure que Rabí Gentov conreava ell mateix les vinyes que en determinades èpoques posseí.

Rabí Astruch (...1338-1383...)

Rabí Astruch, el podem identificar com a fill de Rabí Gentov Sollam, el qual estigué íntimament vinculat a la família fins a l'any 1347, moment en què les notícies sobre els seus pares s'esfumen.

Les primeres dades documentals d'aquest rabí apareixen cap al 1338, i es perllonguen fins a finals del segle XIV ³³. El mes de febrer del 1361, reunida l'aljama de jueus a la sinagoga de Valls, fou constituït i designat procurador, càrrec que compartí amb Astruch dez Portell ³⁴.

L'hereu de Sibilie, vídua de Berenguer d'Estagno, el 23 de juliol del 1369 feu recompte de les seves pertinences i censals. Entre els seus béns, s'hi trobava una casa censada en 10 sous, situada al barri jueu i que servia de lloc de residència a Rabí Astruch ³⁵. Era molt a prop de la sinagoga, com veurem més endavant.

31. AHAT, Man. 35-202 (Valls) 1347, fol. 45v: «*Gentou rabi judeus habitator de Vallibus et Astruch Sollam judeus filius eiusdem exerta sciencia per nos et nostros vendimus vobis Geraldo Ribera dicti loci et vestris perpetuo per precio .LXXX. sex solidos barch. de quibus etc. Quoddam trocium terre subtrigui quod habemus in termino de Vallibus in loco qui dicitur Los Cabanals Et tenet per Capellania olim instituta per venerabilem Berengarii Daqua viva milites in loco de Aqua viva diocesis (?) Barchinona Sub censu .X. solidos...*».

32. AHAT, Man. 35-202 (Valls) 1347, fol. 60r.

33. AHAT, Man. 28-296 (Valls) 1338, fol. 65r. Vegeu també nota 17. AHMV (Arxiu Històric Municipal de Valls), Man. 1368, fol. 41v.

34. Vegeu Apèndix Antroponímic-Toponímic IV.

35. AHAT, Ma. 43-210 (Valls) 1369, fol. 4v: «*...Item Astruch rabi judeus facit et facere tenetur Decem solidos Annis singulis in festo Nativitate Domini supra quodam hospicio per me in vico ebreorum confrontato cum Petro Batlle cum heredibus Guillemi Donadei et cum dicto vico*».

Sembla que l'al·ludida casa es convertí en seu pairal ja que el seu pare hi morava el 1323, quan el mateix propietari tenia el seu domicili al costat ³⁶.

En un apartat del Llibre d'Estimes, titulat *Manifest dels Jueus*, del 1378, la universitat de Valls valorà algunes terres de conreu que pertanyien a jueus, d'entre les quals una era propietat de Don Sutllam. ¿Es tractaria de Rabí Astruch Sutllam o Sollam? ³⁷.

El 1383, una jueva de Valls féu absolució a diversos hebreus de la vila, sobre la pertinença d'un objecte litúrgic destinat a la sinagoga. Entre els que anomena hi ha Rabí Astruch. A partir d'aquesta data, les notícies directes respecte a les activitats personals i comunals del rabí fineixen ³⁸.

Malgrat aquesta circumstància, però, tot fa pensar que Rabí Astruch o d'altres rabins estigueren al costat de la comunitat, i que d'entre altres activitats, continuarien vigilant o potser sacrificant les carns judaïques, ja que la taula destinada a les carns degollades segons el ritus judaïc, continuà funcionant amb tota normalitat a la carnisseria comunal, segons ens demostren algunes ordinations promulgades el 1383 ³⁹.

El 1399, la taula jueva fou pintada a la mateixa carnisseria per un artista local ⁴⁰, la comunitat hebrea formulà una petició a l'arquebisbe de Tarragona per tal que els autoritzés de poder degollar carns judaïques a la carnisseria, per la qual cosa obtingueren l'oportuna llicència i permisió per part d'aquella autoritat eclesiàstica ⁴¹.

EL MÓN SÒCIO-CULTURAL I RELIGIÓS

Mentre alguns rabins i intel·lectuals es dedicaren a la versificació, a l'erudició i a la divulgació cultural, existí entre la societat jueva medieval un altre món: el món de la població senzilla i modesta, i de la població merament artesana, posseïda d'una pietat habitual i afable, on el sentit de comunitat i d'inclinació a l'ajut i l'amor vers els seus correligionaris es féu ben patent.

36. Vegeu la nota 15.

37. AHMV, Llibre Estimes —*Manifest dels Jueus*— 1378, fol. 84v. El tractament de Don era quasi bé nul en aquesta demarcació, i potser venia a substituir la denominació de Rabí.

38. Vegeu l'Apèndix Documental IV.

39. AHMV, Llibre Gros de la Vila, Lletra A, núm. 50, 1383, fol. 78v: «*Item que si negun crestia o jueu deffa en son alberch cabrit o anyell o porcel o qualsevol altre carn pach per lliura .iiii. diners e aquell aga apesar ala carniceria si aquell aga comprat o en qualse vol manera lo aga agut.*»

40. Bonanat Reig, pintor de Valls, per encàrrec dels jurats de la vila, pintà la taula destinada a la venda de carns degollades pels jueus. Vegeu AHMV, Llibre de Claveria 1398-1399, fol. 14r: «*Item pagui per manament dels senyors de jurats an Bonanat Reyg pintor per pintar la post que tenen a la carnisseria ala talla juicha age de pintari. sous.*»

41. AHMV, Llibre de Claveria 1421-1422, fol. 22r-v: «*... es anat daltre part per demanar los jueus si poran degolar carns ala carniceria...*».

Aquell corrent pietós afavorí la creació d'una sèrie de causes pies o confraries dedicades a la vigilància i assistència dels malalts, desvalguts, i necessitats, econòmicament parlant. Hi havia d'altres confraries, que donaven sepultura als difunts de la congregació, tant si havien deixat algun llegat testamentari com no ⁴².

A Valls, també existiren llegats testamentaris destinats a l'ajut econòmic de les noies jueves que eren de famílies indigents i es trobaven en època de núpcies ⁴³, així com també una institució d'ordre benèfic per l'ajut als pobres, denominada Almoïna dels Jueus, la qual disposava de gabbays o recollidors voluntaris ⁴⁴.

Els jueus medievals, a més a més de conèixer el català, a les escoles aprenien a llegir i a escriure amb l'alefat hebreu, per la qual cosa sorgí la figura del mestre encarnat pel mateix rabí, per un mestre especialitzat o simplement per d'altres persones capacitades.

Immersos, doncs, dintre del món de la lectura, alguns documents —malauradament pocs— ens parlen de les biblioteques particulars, mes, per la manca d'informació per part de la documentació, no sempre en detallen la temàtica; tanmateix, gairebé sempre eren tractats talmúdics i bíblics, escrits sobre paper o sobre pergamí, alguns bellament enquadrats i acabats.

Aquells llibres que enriqüen les biblioteques dels jueus vallencs, hi arribaven per diversos conductes: per compra, per herència, per donació en cas d'esponsori ⁴⁵, i alguns, fins i tot, eren fets per encàrrec.

Els dotze mesos que configuren el calendari hebreu i que la Torà ha numerat de manera progressiva, serveixen per evocar el cicle anual de festes: la Pasqua o Pèsah, la Pentecosta o Shavuot, el Cap d'Any o Rosh ha-Shanà, el Dia dels Perdons o Yom Kippur, la Festa de les Cabanelles o Sukkôt, l'Alegria de la Torà o Simjat Torà, la Dedicació del Temple o Hanukkà i la Festa de les Sorts o Purim.

La festa principal i primera, però, és la celebració del Dissabte o Shabbat. Prop de mitja hora abans de la posta del sol, el divendres, es recita la pregària

42. AHAT, Man. 284 (Valls) 1321, fol. 17r. Sobre el testament de Cimfa, la qual féu una deixa per l'enterrament. AHAT, Man. 6-341 (Valls) 1325-1326, fols. 10v-11r. Testament d'As-truga, vídua de Samuel Çatorra. També féu una deixa als marmessors per l'enterrament.

43. Vegeu l'Apèndix Documental I.

44. Vegeu l'Apèndix Documental II.

45. AHAT, Man. 27-295 (Valls) 1337, fols. 25r-26r: «*Quod Ego Astruch Adret judeus Cardone atendens meo promissio vobis Enoch Adret filio meo tempore nupciarum vostrarum et Gojo filie condam Maymoni Abraam per me et meos dono vobis Enoch filio meo ... novem pecias librorum de ebraych predictas novem pecias librorum dono vobis...*». Cf. També AHAT, Man. 49-200 (Valls) 1342-1343, fol. 19r: «*Eadem die anno Jucef Bonet argentarium judeus habitator de Vallibus et uxor eius Regino obligavit se sub pena tercii etc. per solvere Johani Alamandii filio Nicholai Alamandii condam dicti loci Decem et septem libram Barchino-ne monete in prima die mensis madii ... ratione Librorum Ebrayorum quos ali ipso emiti...*».

del Shabbat. És el dia deliciós del refrigeri de l'ànima i del cos. És el dia del repòs diví, alhora que el record de l'alliberament d'Egipte, i el redós familiar és per l'hebreu el veritable refugi shabbàtic, a recer de l'alderull de la vida. A la sinagoga, les pregàries són solemnes; a la casa, són alegres.

Un document datat del 1316, ens presenta un contracte d'aprenentatge. Un jueu de Valls, anomenat Bonist, s'afermà amb un mestre sastre perquè el seu fill Jacob aprengués aquell remunerat ofici, en un període d'un any. El noiет hebreu cobrà una soldada de 8 sous barcelonesos, i prometé viure a la casa del mestre tota aquella temporada per a servir-lo degudament.

El contracte en qüestió dóna una mostra sorprenent de tolerància confessional: el mestre sastre —un tal Guillem Ferré— fa constar que l'aprenent jueu restava lliure i franc de tot servei tots els dissabtes i d'altres festivitats del calendari hebreu ⁴⁶.

LLEGATS PER A L'OBRA DE LA SINAGOGA DE VALLS

Diversos documents ens demostren la possessió comunal d'objectes litúrgics varis, dins el temple hebreu.

El fet, doncs, que la comunitat pogués fer-hi llegats o deixes testamentàries per a l'obra del temple, l'oli de les llànties i per l'adquisició d'ornaments i nous objectes destinats a la litúrgia, ens evidencia clarament una innegable transcendència de la sinagoga de Valls, la història de la qual hem considerat oportú de plasmar-la, en forma sinòptica, a través del següent quadre:

46. Vegeu l'Apèndix Documental III.

DADES DOCUMENTALS SOBRE LA SINAGOGA DE VALLS (s. XIV-XV)

Anys	Principals notícies rabins	Lloguer sinagoga	Emplaçament sinagoga	Parti de la sinagoga	Llegats per a l'obra de la sinagoga			Principals reunions a la sinagoga	Assalt i robatoris a la sinagoga
					Sefer Toràh	Corones	Ornaments		
...1301	o		o						
1303								o	
1313	o								
1319	o								
1328								o	
1330								o	
1337					o			o	
1342	o							o	
1343	o	o	o		o			o	
1347	o								
1348								o	
1353								o	
1356								o	
1361								o	
1369	o								
1383	o				o		o		
1391									o
1394					o	o	o o		o
1397			o						
1402			o						
1416			o						
1421	o								
1426	o		o	o					
...?									

Una de les primeres notícies referent a les donacions per a l'obra de la sinagoga es remunta al 1337, moment en què es redactà el testament d'una tal Regina, vídua de Boniua Cap, importants drapers de la vila. D'entre les diverses donacions, hi figura un llegat de 500 sous barcelonesos per a l'adquisició d'una Sefer Toràh o Rotlle de la Llei, per a la sinagoga ⁴⁷.

També el mes de maig del 1343, Astruga, vídua de Maymo Abraham, oferí nou lliures i mitja per a la confecció d'una nova Sefer Toràh, que anà assignada a la sinagoga, mitjançant tres col·lectors de l'Almoina dels Jueus ⁴⁸.

El coneixement d'un altre llegat d'un Rotlle de la Llei i els seus corresponents ornaments, a la sinagoga local, apareix datat el mes de setembre del 1383, quan Tolçana, néta de Maymo de Narbona —una de les famílies més

47. Vegeu l'Apèndix Documental I.

48. Vegeu l'Apèndix Documental II.

preeminents de totes les que desfilaren per l'escenari vallenc durant el segle XIV—, absolgué i definí els jueus de Valls i els seus successors de la donació que, en altre temps, féu el seu avi ⁴⁹.

Potser caldria tenir més informació —o que el document fos més explícit—, per assegurar que aquella comunitat, per necessitats econòmiques imperioses, féu ús il·legal d'aquella donació.

Al començament del mes d'agost del 1391, el call de Valls fou assaltat. Segons comenta un jueu de Valls que s'hi trobà al moment del fet, i que aquella mateixa nit sortí d'amagat de Valls per refugiar-se a Santa Coloma de Queralt, es produí un tumult seriós contra aquella comunitat valenca ⁵⁰.

Mentre es produïen els avalots, la sinagoga fou atemptada i saquejada. Després dels disturbis, alguns dels objectes robats passaren a mans de particulars. Per aquesta i d'altres raons, el rei Joan I, a començament d'abril del 1394, des de València, dirigí una carta al batlle de Valls, Bernat de Tamarit, sol·licitant que instés Pere Fuster, àlia Çafortea, perquè li restituís tot el que es trobava al seu poder, procedent de la sinagoga ⁵¹.

Les peces que s'havien de restituir al rei Joan I eren quatre Rotlles de la Llei o Sefer Toràh amb el seus respectius ornaments, els quals havien de ser lliurats a Berenguer de Cortilles, conseller i tresorer de Iolanda, consort de Joan I. En cas de no ser acatats els designis reials, es prendrien represàlies contra el ja referit Fuster.

La flaqueza de caràcter, tan peculiar en Joan I, afavorí el fet que moltes comunitats deixessin de recuperar els seus béns comuns, com ara els objectes litúrgics, ornaments dels rotlles de les Toràhs i d'altres llibres ⁵².

Existeix un document del mes de desembre del 1394 —molt malmès, malauradament—, que informa com una corona i els seus ornaments que formaren part d'una de les Toràhs de la sinagoga de Valls, anaren a parar a Tarragona, i que un jueu de l'Aleixar, en vies de conversió, fou designat per Guillem de Ferrera, procurador general de la casa del Rei, a Tarragona i Camp, per a vendre'ls —la corona era obrada amb argent— a Isach Leo, jueu de l'Aleixar pel preu de 35 florins d'Aragó ⁵³.

Curiosament, Isach Leo, fill d'Astruch Leo, havia nascut a Valls ⁵⁴. No sabem si la corona d'argent recuperada a l'Aleixar tornà al seu lloc d'origen,

49. Vegeu l'Apèndix Documental IV.

50. Vegeu l'Apèndix Documental V.

51. Vegeu l'Apèndix Documental VI.

52. YITZHAK BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Altalena, Madrid 1981, vol. II, pàg. 396.

53. Vegeu l'Apèndix Documental VII.

54. GABRIEL SECALL GÜELL, *Les jueries medievals tarragonines...*, pàgs, 168-175.

a Valls. Desconeixem també per quina causa aquell objecte anà a parar a Tarragona, si per confiscació o per despreniment de l'aljama de Valls per tal de poder recuperar-se de la crisi econòmica, que tant els robatoris com la fallida demogràfica li feren experimentar ⁵⁵.

El segle XV no ha estat gaire pròdig quant a revelar-nos notícies pel que fa a donacions i llegats per a l'obra de la sinagoga de Valls.

LOCALITZACIÓ DE LA SINAGOGA

L'estructura de l'antic barri jueu de Valls no ha canviat quasi en res respecte al seu estat actual, i fins i tot el vell *vico judeorum* o *carrer dels Jueus* de l'època medieval, encara avui dia conserva la seva denominació original.

S'entén com a barri jueu, els actuals carrers dels Jueus i del Call.

Els accessos a la jueria s'efectuaven —encara avui— per un carreró i placeta coneguts com a Portal Nou, molt a prop del portal d'entrada a la vila i a frec de muralla ⁵⁶. També es podia entrar al barri jueu a través d'un arc de bona pedra picada —existent encara avui—. el qual comunicava l'antic carrer de la Vilaclosa —actualment carrer de l'Església— amb el carrer del Forn de la Vilaclosa, que identifiquem amb l'actual carrer del Call ⁵⁷.

El carrer de la Carnisseria ⁵⁸ i el carrer de la Vilaclosa, delimitaven el recinte que serví de morada a la comunitat hebrea de Valls.

En ple carrer dels Jueus, doncs, es trobava la sinagoga, que hem tractat de circumscriure mitjançant diverses afrontacions que ens han proporcionat,

55. Casos semblants de vendes de corones se citen a AGUSTÍ DURAN SANPERE, *Llibre de Cervera...*, pàg. 352, i F. CANTERA BURGOS, *Sinagogas Españolas...*, pàg. 218. Vegeu també MANUEL GRAU MONTSERRAT, *Aplicació de les constitucions de Benet XIII, contra els jueus de Besalú*, inèdit. Documenta una corona *argenteam ebrayce vocata atara*, la qual ornamentava el Rotlle de la sinagoga de Besalú. En trobar-se aquella comunitat amb escassos recursos econòmics, la vengué per 16 lliures i 10 sous, el 3 de novembre del 1415, és a dir, un total de 330 sous. La corona de la sinagoga de Valls, fou recuperada a l'Aleixar, mitjançant el pagament de 385 sous.

56. AHMV, Llibre Estimes 1402, fol. 314v: Gauja (Alatzar) jueu de Valls, tenia «i. alberch al Portallnou afronta ab Narnau de Tort de dues parts e ab dos carrers publichs». La casa d'Arnau de Tort estava situada al carrer dels Jueus. AHMV, Llibre Estimes 1460, fol. 112v: «Siti primo un alberch al carrer del Portal nou afronta ab lo carrer dels Juheus...». AHMV, Llibre Estimes 1411, fol. 158v: «i. alberch al carrer dels Jueus afronta ab Narnau Tort e ab landador del mur e ab lo dit carrer...». AHMV, Llibre Estimes 1411, fol. 214r: «altre alberch al carrer dels Juheus afronta ab ell matex ab en Nicholau Bellot e ab lo mur...».

57. AHMV, Llibre Estimes 1411, fol. 173v: «un alberch e corral al carrer dels Juheus afronta ab lo censall del Bona ab lo dit carrer e ab lo carrer e ab lo carrer del Forn de la Vilaclosa...». AHMV, Llibre Estimes 1495, fol. 57r: «una casa en lo carrer dels Jueus antigament axi apellat a den Guasch afronte ab lo Forn de la Vila Closa e ab dos carrers...». AHMV, Llibre Estimes 1515, s/f: Estima de Bartomeu Grasses: «Siti una casa al cap del carrer dels Jueus afronta ab Norpi ab lo carrer del Forn e ab lo dit forn e ab corral den Ponç...».

58. AHMV, Llibre Estimes 1495, fol. 70v: «una casa al carrer de la Carniceria afronta ab en Pere Ramon ab la Carniceria e ab lo carrer dels Jueus...».

generalment, els Llibres d'Estimes, els quals assenyalen els albergs que configuraren el carrer dels Jueus, i algunes vies veïnes.

PRESENCIA DE LA SINAGOGA

Entre les agrupacions de jueus de Catalunya amb un mínim de deu famílies —i, per tant, el mínim de barons majors que es trobessin en edat convenient per a poder efectuar la pregària—, en arribar el divendres al cap vespre, habilitaven qualsevol local o sala per tal de poder portar a terme la celebració del Dissabte.

Aquelles agrupacions modestes, amb poca cosa en tenien prou: un parell de menoròt o llànties, una Sefer Toràh o Rotlle de la Llei i una diminuta cambra orientada vers Jerusalem.

La comunitat hebrea de Valls, però, fou molt més nombrosa, i el fet d'haver-hi hagut la possibilitat de llegar o efectuar deixes testamentàries per l'obra de la sinagoga, com ara pel manteniment de l'oli de les llànties, i per l'adquisició de nous ornaments i objectes litúrgics, denota que la sinagoga de Valls degué gaudir d'una certa rellevància.

Altres factors també ens ho avalen: la designació de càrrecs a l'aljama, l'existència de taules de carns judaïques i, entre d'altres, la possessió de fossar propi i la indiscutible presència de rabins.

El temple hebreu de Valls, doncs, podia catalogar-se, merescudament, de Bêt ha-kenesset o sia sinagoga, si bé fou denominada escola, com a la majoria de localitats catalanes, perquè el mateix edifici servia alhora d'escola, on el rabí dirigia l'estudi continuat del Talmut, i el mestre ensenyava les primeres lletres als nens.

A la sinagoga, però, a més de celebrar-hi el culte, els casoris, les circumcisions i d'altres cerimònies, també hi tingueren lloc diverses funcions d'ordre social, com ara: reunions de l'aljama ⁵⁹, judicis, pagaments de quísties, procuracions, nomenaments de síndics i de secretaris i, fins i tot, de vegades, restà més d'un jueu com a penyora en cas de no complir el pagament d'un debitori.

Cal pensar que la sinagoga de Valls, sobretot a mitjan segle XIV, es veié força concorreguda per famílies hebrees escadusseres, disseminades en locali-

59. Diverses reunions de l'aljama a la sinagoga durant el període 1303-1361: AHAT, Man. 56-325 (Valls) 1303 (lligall de fulls solts), sf. AHAT, Liber Judeorum 52-343 (Valls) 1328, fols. 11r i 18r. AHAT, Man. 24-270 (Valls) 1329-1330, fol. 15v. AHAT, Man. 27-295 (Valls) 1337, fol. 1r. Apèndix Antroponímic-Toponímic I, II, i III. AHAT, Man. 9-299 (Valls) 1348, fol. 11v-12r. AHAT, Man. 37-384 (Valls) 1353, fol. 21v. AHAT, Man. 40-206 (Valls) 1356-1357, fol. 8r., i Apèndix Antroponímic-Toponímic IV.

tats de la rogalia, i encara més visitada quan es presentaven les grans festivitats del calendari jueu.

Una de les primeres sinagogues de Valls devia ja existir cap a finals del segle XIII, o potser abans, ja que l'afincament de famílies jueves fou més aviat precoç, i cap a la darrera de l'al·ludida centúria, ja residia Rabí Semtov a la vila.

De tota manera, les notícies concretes sobre el vell temple hebreu no apareixen fins l'any 1337, arran d'un llegat testamentari per a l'obra de la sinagoga, citat anteriorment.

Sembla que la sinagoga que funcionava a mitjan segle XV, no era propietat de la comunitat, ja que el mes de juliol del 1343, Samuel Ravaya i Astruch Leo, representants o secretaris de l'aljama, pagaren el lloguer de set anys de la casa-sinagoga, propietat de Guillem de Verdú, donzell, de la qual ja feia temps que se servien ⁶⁰.

Probablement fins a l'any 1361 aqueixa casa-sinagoga va pertànyer al ja referit donzell, per tal com en una amonestació que la universitat de Valls féu a Vides Astruch a fi que tractés de reparar la seva casa, se cita la propietat amb la qual afrontava, i que pertanyia a l'hereva de Guillem de Verdú ⁶¹.

La casa situada a la banda esquerra de la sinagoga, habitada el 1343 —i fins i tot el 1369— per Pere Batlle ⁶², afrontava amb la casa que va ocupar Rabí Astruch.

A la banda dreta de la sinagoga, hi havia la casa de Guillem de Masdovelles, el 1343 ⁶³ —la qual, sembla que, al cap d'uns anys fou ocupada per Vides Astruch—, i al costat d'aquest alberg, es trobava la casa de P. de Montornés, que devia acarar amb el carrer dels jueus i el carrer del Forn de la Vilaclosa, avui denominat del Call.

Basant-nos en una sèrie d'afrontacions corresponents a finals del segle XIV i començaments del XV, creiem que l'emplaçament de la sinagoga continuava essent el que va ocupar cap a l'any 1343.

Així, doncs, la casa situada a la banda esquerra de la sinagoga —ocupada el 1343 per Pere Batlle—, el 1402 havia passat a ser propietat de Nicolau Sagi ⁶⁴, mentre que la casa que ocupà Guillem de Masdovelles —el 1343—, al

60. Apèndix Documental VIII.

61. AHAT, Man. 11-351 (Valls) 1361-1362, fol. 26r: «Com vos en Vides Astruch juheu dela vila de Vals ajats un alberch davant un alberch den P. de Muntornes prop altre alberch dela hereva Den G. de Verdu loqual vostre alberch esfort mal fferm (?) sta enperill de caure sobre talberch del dit P. de Muntornes En com vuler cosa sia ans de temps occover...».

62. Vegeu l'Apèndix Documental VIII. Cf. també la nota 35.

63. Vegeu l'Apèndix Documental VIII. Cf. també la nota 61.

64. AHMV, Llibre Estimes 1402, fol. 317r. Estima de Nicolau Sagi: «Siti primo .i. alberch al carrer dels Juheus afronta ab el Gabriell dez Castell e ab lascola...».

costat dret de la sinagoga, entre els anys 1397 i 1402 l'habitava Arnau Grimau ⁶⁵, seguida de la casa de Pere Guasch —anteriorment de P. de Montornés—, que s'aixecava a la cantonada anteriorment referida, en un dels extrems del carrer dels Jueus.

Després d'encaixar els dissortats successos de l'estiu del 1391, i de la visita de Fra Vicens Ferrer a Valls (del 3 al 7 de febrer del 1410) ⁶⁶ —els seus sermons tenien un cert aire de tensió i d'antisemitisme—, desconeixem les repercussions i les adversitats que la Pragmàtica de Benet XIII pogué causar a la sinagoga de Valls ⁶⁷.

Malgrat aquelles circumstàncies, però, l'any 1416 la sinagoga encara existia dempeus, segons assenyala el document de venda d'una casa situada a frec del barri jueu ⁶⁸.

L'últim escrit que fa al·lusió a l'emplaçament i a la subsistència de la sinagoga, data del mes de juny del 1426, arran d'un contracte d'arrendament, i esmenta un pati, conegut com Escola dels Jueus ⁶⁹, que afrontava —com en els anys 1397 i 1402—, amb la casa d'Arnau Grimau.

Es devia tractar del pati contigu a l'edifici de la sinagoga —distribució bastant freqüent a l'època— on generalment hi havia una petita fontana, i en segons quines circumstàncies, s'hi celebrava la festa de les Cabanelles, com a commemoració, primerament, de l'estada al desert i de la protecció divina durant la peregrinació fins a la Terra Promesa, i en segon lloc, pel benefici de la varema i de tot el que s'havia collit a la Terra d'Israel.

65. AHMV, Llibre Estimes 1397, fol. 191v. Estima d'Arnau Grimau: «*Siti primo .i. alberch al carrer dels Juheus afronta ab la escola dels Juheus e ab en P. Guasch fa de sens .v. sous al baci dels pobres*». AHMV, Llibre Estimes 1402, fol. 197v. Estima d'Arnau Grimau: «*Siti primo .i. alberch en lo carrer dels juheus afronta ab l'alberch dela scola dels Juheus e ab en P. Guasch fa de cens .v. albaci*».

66. GABRIEL SECALL GÜELL, *Les famílies converses de Valls (s. XIV-XV)*, Estudis Vallencs, «Quaderns de Vilaniu», Valls 1987, núm. 11, pàgs. 17-42.

67. La Butlla dictada per Benet XIII, el 1415, instaurà una política de màxima repressió i limitació per als jueus. D'entre les ordinations, una fa referència a la prohibició de construcció de noves sinagogues. Fou el moment en què moltes desaparegueren per sempre o foren convertides en esglésies o capelles. Cf. FRANCESCA VENDRELL, *En torno a la confirmación real, en Aragón, de la Pragmática de Benedicto XIII*, SEFARAD XX (1960), fasc. 2, pàgs. 319-351.

68. AHMV, Liber Presbiteriorum, Manual de Pere Negre 1408-1419, fol. 139r. Dilluns, 27 setembre 1416: «*Quod nos Matheus Vaya et Johannes Adrouer presbiteri procuratores ... etc. vendimus et ex tam vendicionis concedimus vobis Anthonio Oller de Fornells parroche de Alcoverio et vestris perpetuo precio Sexaginta sex solidorum barch. de quibus ... Renunciando etc. Et legi etc. Quoddam hospiciu situm in vico de Villaclossa franchum et quietum ab omni prestacione census ... ex inde affrontatur cum venerabile Bertrando de Lupetis et scola judeorum et Galcerando de Passanant et via publica sicut affrontatur...*».

69. AHMV, Llibre de les Causes Pies. Pobres Vergonyants, 1423-1472, fol. 10r. Dia 28 juny 1426: «*Quod Ego Grahida uxor venerabile Bernardi de Tamarito quondam administratrix elemosine institute per Petrum Veya quondam ville de Vallibus ... et ex certa sciencia cum auctoritate et decreto honorabile Domini Officialis Tarracone stabilio et dono ad meliorandum et non in aliquo detiorandum vobis venerabile Bertrando de Lupetis domicello ville de Vallibus et vestris perpetuo Quoddam patium terre vocatum scola judeorum affrontatur cum Arnaldo Grimaldi vobiscum et via publica...*».

Aquell pati encara existeix avui dia, i presenta forma rectangular, irregular. Es comunica amb un cobert que serví, a començaments de segle, de cotxeria, on es pot contemplar un arc de pedra, gòtic, actualment restaurat a base de maons (vegeu PLÀNOL I).

El pati en qüestió es troba situat al número 18A del carrer dels Jueus, el qual, en altre temps, configurà l'edifici de la sinagoga i el seu pati.

Desconeixem fins quan la sinagoga de Valls rendí culte de forma normal i si, més avançat el segle xv, la comunitat habilità alguna de les cases que estructuraven el barri jueu, per a convertir-la en Maqon ha-tefilàh o lloc de pregària, encara que fos de manera indigent.

El que sí és cert, és que durant tot el decurs del segle xv, visqueren famílies hebrees a Valls. I, malgrat la gran pèrdua de documentació referent als tres últims terços del segle xv, sabem que la universitat, el mes d'octubre del 1451, donà permís a sis o set famílies hebrees per establir-se a la vila, amb la condició de fer-hi una estada mínima de deu anys, com així es féu ⁷⁰.

Cap al 1461, es promulgaren unes ordinations referents a les imposicions de la carnisseria, les quals encara afectaven de manera directe la població jueva afincada a la vila ⁷¹.

Entre els anys 1489 i 1501, el Tribunal de la Inquisició tramità alguns processos o actes de fe contra famílies jueves, converses, de Valls ⁷².

Però malgrat totes aquelles circumstàncies i referències fidedignes que avalen l'existència de població jueva a Valls, cap document posterior al 1426, no ens ha proporcionat dades concretes referents a la supervivència de la sinagoga local que, com quasi la majoria de les sinagogues que existiren a Sefarad, desaparegueren sense haver deixat cap mena de vestigi perceptible.

De tot aquell esplèndid i fascinant passat històric de la sinagoga de Valls, i de tot el seu opulent i suggestiu entorn sòcio-religiós que visqué la comunitat hebrea, només ens n'han pogut donar referències, i encara ben migrades, alguns documents custodiats als arxius.

Gabriel SECALL I GÜELL

70. AHMV, Llibre del Consell 1450-1453, fol. 16r: «*Divendres lo primer dia doctubre any .M.cccc.l. hu ... sobre la pproposicio feta per los honrats jurats com aci sen volien venir star .vi. ho .vii. casats de jueus ela vila sils volria aculir e sobre aço determena lo honrat consel que silos dits jueus volien aci venir star que facen aseguretad de star .x. anys que vinguen star e si no volen asegurar que no hinch sien aculits*». El 18 de juliol del 1452, aquelles famílies hebrees presentaren una protesta a la universitat per haver-los aplicat un impost imprecident. Cf. fol. 31r-v.

71. AHMV, Llibre Gros de la Vila, Llettra A, núm 50 (1460-1461), *Imposició de la carniceria*, fol. 194r: «*Item que si negun crestia ho jueu deffa en son alberch cabrit ho anyell ho porcel ho qual se vol altra ley de carn pach per lliura .iiii. diners e quell aja apesar ala carnereria ara laja comprat ara li sia dat en qual se vol manera que laja agutu*».

72. GABRIEL SECALL GÜELL, *Les famílies converses de Valls (s. XIV-XV)*..., pàgs. 17-42.

APÈNDIX DOCUMENTAL

I

30 de desembre 1337

Llegat de Regina, vidua de Boniua Cap, a l'obra de la sinagoga de Valls.

(AHMV, Man. 1337-1338, fols. 22v-23r.)

Quoniam nullus etc. et nihil magis (...) debeatur quam ut supreme voluntatis liber sit stilus id certo in dei nomine Ego Regina uxor condam Boniua Cap judei habitatoris de Vallibus infirmitate detenta in mehi census ac memorie et legale peditudine (...) meum et facio testamentum seu ultimam voluntatem revocans omnia alia mea testamenta et ultimas voluntates per me olim conditas sive factas quondam et quos nullius volo existere firmitatis in quaquidem presenti testamento et voluntate ultima eligo manumissores et executores meos et presenti mee voluntatis et testamenti videlicet Abraam Maymo et Isach Maymo filius Astrugue sororis mee uxor condam Maymoni Abraam quibus plenam confero potestatem distribuendi et dandi bona mea et legata que pro mea accipio et per eos distribui et ... quod ut sequitur de quibus mille solidos volo quod quingenti solidos distribuantur per eos ad **puellas judeas maritandas** ad cognitionem eorum de aliis vero quingentos dictorum mille solidos ... alios quingenti (...) **Çafertora** quod quidem **Rotle** sive **Çafertora** volo dari et assignari **Scole** sive **Sinagogue judeorum** loci de Vallibus ... Item absolvo et libero omnes **judeos pauperes** que mihi teneantur et debeant debita ascondencia usque ad quantitatem quindecim solidos terni hac etiam minore quantitatis...

II

30 d'abril 1343

Referències sobre l'Almoina dels Jueus, i la donació per a l'adquisició d'un Rotlle de la Toràh destinat a la sinagoga de Valls.

(AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fol. 37v.)

Abraham Maymo judeus habitator de Vallibus ac procurator intercetera ad infrascripta constitutus ab Astruga uxor quondam Maymoni Abraham matreque mea excerta sciencia (...) solutionem etc. dono et concedo vobis Vides Roven et Boniua Barzelay et Iszach Maymo judeis de Vallibus atque **collectores** et **divisores elemosines judeorum** de Vallibus et unus locum etc. jura etc. in novem libram et media illorum ducentorum quadraginta solidos barchinone terni quos dicte Astruge debent Petrus Moragues et eius uxor Berengaria habitante de Manso de Moragues terminii de Castllario cum publico instrumento juramento vallatus quod pones me est et remanet per residua quantitate et de quibus quidem novem libram et media (ad opus: *taxat*) facere teneamini unum **Rotlle** qui deservat **Scola comunii aljame** judeorum de Vallibus quibus loco etc. positus uti etc. quotiens per dictos conyuges et quolibet et bona eorum et cuiuslibet eorum tam in agenda etc. predictam pactie quantitate etc. et ut jures etc. ad faciendum etc. vestras voluntates etc. Testes Petrus Simo et Bernardus Vitale.

III

Agost 1316

Contracte d'aprenentatge de sastrer, i permissió per a disposar de lleure a les festes religioses a un aprenent hebreu.

(AHAT, Man. 12-376 (Valls) 1316, fol. 24r.)

Quod Ego Bonist judeus habitator de Vallibus excerta sciencia afirmo vobiscum Guillelmo Ferrarii sartore dicti loci Jacob filium meum ad adiscendum officium vestrum sartorie hinc ad unum annum etc. Et ego tenere sibi pervidere in omnibus suis necessariis et vos teneamini sibi dare per solidata octo solidos barchinone etc. Et sic stabit vabiscum etc. Et erit vobis vero Et non recedet avobis etc. verum si fuerit totum dabimur etc. totum etc. et temporis **Et tots los disaptes e festes de judeorum et credes** etc. sim rescibus etc. obli etc.

Testes G. Mercer presbiter et G. Palicer.

IV

22 de septembre 1383

Donació d'un Rotlle de la Toràh de part de Maymo de Narbona.

(AHAT, Man. 10 (Tarragona-Valls) 1383-1384, fol 71r-v.)

Sit omnibus notum Quod Ego Tolçana filia quondam Içach de Narbona judea de Vallibus de voluntate et assensu dicti Tarroç Jacobi /judeus/ dicte ville absolvo diffino remito atque relaxo vobis Magistro Davi de Guanges **Astruco Sutllam** Mose Cabrit Mose Façquia Guadalgua Elieçer Bonanasch Albar Sutllam Barcelay et omnes judei qui sunt nunch villa de Vallibus aut pro tempore fuerint et omnis perpetuo succesores omnes actiones questiones petitiones et demandas reales personales utiles comunitarias seu directas omnes que et quas habeo habere posem et debeo vel mi competeabant et competere posent in et super quoddam **rotlle** quod **Rotlle**. Maymonus de Narbona avius meus dimisit et fecit in **scola** de Vallibus in suo ultimo testamento sive ultime voluntatis nec non pro omnibus questionibus que posemus facere adversus scolam ducibus seu emergentibus tolire (?) fecere scole promitens hanc absolutionem diffinitionem et indeperne remissionem habite perpetuo ratam gravatam atque firmam et nullo tempore revocare per me vel personas aliquas interpositas ame **tam** in predicto **Rotlle** vel etiam in aliis **jocalibus** que dictus avius meus fecerit in dicta **scola** Et si aliquid de juribus meis penes vias (?) dicte aljame vel judeorum proborum remansit quibusque est aut fuerit prima donacione facta irrevocabilis intervivos vobis dono et remito Renuncio illi legi dicenti donatio facta intervivos pose **tam** ingratitude vel offense revocari facimus quam finem supradictis omnibus et singulis bonum finem ac perpetuum pactum de non petendo ac iterum agendo a modo quitque de predictis jam dicto et exte (*sic*) Et michi et meis supradictis omnibus et singulis sic attendendis et complendis aliquo vobis et vestris omnia bona mea habita et habenda Renuncians omni juri ebraycus et romanus contra hec inventi Et juro deum eius decem precepta legis quod Deus dedit Moyse monte Sinay...

V

1 de febrer 1392

Mosse Cabrit, jueu de Valls, menciona els fets perpetrats al call vallenc, l'estiu del 1391.

(AHPT, Man. 4017 (Santa Coloma) 1391-1392, fol. 104v)

Sit omnibus notum Quod Ego Mosse Cabrit judeus ville Sancte Columbe de Queralto olim vero de Vallibus Confiteor et recognosco vobis Anthonio Seles draperio prefate villa de Vallibus Quod de omnibus et singulis gestis receptis et administratis et habitis per nos et bonis meis per venerabile Curie jam dicte ville de Vallibus **in tempore quod ego me absentavi occulte sive de nocte a dicta villa ratione tumultus judeorum quod tunc temporis erit** quam quibuscumque aliis rationibus que dici possit seu nominari reddidistis me bene et plenarie ad meam voluntatem...

VI

València, 3 d'abril 1394

Reclamació reial d'uns Rotlles de la Toràh de la sinagoga de Valls.

(ACA, Cartes reials de Joan I, núm. 806. Registre 1951, fol. 55v.)

(Transcrit per A. RUBIÓ LLUCH, *Documents per a l'Història de la Cultura Catalana Mig-Eval*, Barcelona 1921, vol. II, pàgs. 337-338.)

Johannes Dei gratia rex Aragonum, Valencie, Majorice, Sardinie et Corsice comesque Barcinone, Rossilionis et Ceritanie, fideli nostro Bernardo de Tamarit, domicello, bajulo ville de Vallibus, vel eius locumtenenti, salutem et gratiam. cum fidelis noster Petrus Fuster, alias Çafortea eiusdem ville, receperit et penes se retinuerit, de bonis calli aljame judeorum ville predictae, **quatuor rotulos pergameneos, cum eorum ornamentis, in quibus sunt scripti ebrayce decem precepta legis**, dictaque bona ad nos, ut vaccancia et legitimo possessore carentia, pertineant sive espectent, vobis dicimus et mandamus sub obtentu nostre gratie et mercedis, quatenus dictum Arnaldum Fuster forcietis, distringatis et compellatis, jure remediis quibus decet et alias, ad dandum, tradendum et delliberandum fideli consiliario et thesaurario illustris Iolandis consortis nostre carissime Berengario de Cortilles, aut cui ipse voluerit loco sui, **dictos quatuor rotulos et eorum ornamenta**, quos, ut premittitur, asserit eundem habuisse et penes se retinuisse, nisi causas allegaverit propter quas ad id se asserat non teneri, de quibus solo verbo sine scriptis cognoscatis et inde nos vestris litteris informare curetis, ut melius super predictis providere valeamus. quoniam si predicta nobis, seu dicto Berengario de Cortilles nostro nomine, ob culpam dicti Petri Fuster, dari, tradi seu delliberari dilatetur, super eisdem talia curabimus adhibere remedia, quod idem Petrus senciet opere nos ingratum habere, quod bona ipsa ad nos, ut premittitur, spectantia, nobis invittis penes se retinere duxerit attentandum. datum Valencie, tercia die aprilis anno a nativitate Domini M.ccc.xc. quarto. Petrus Oltzina.

VII

7 de desembre 1394

Referències documentals sobre la Corona d'argent de la sinagoga de Valls.

(AHAT, Man. 96 (l'Aleixar) 1388-1397, fol. 66r-v.)

(El pèssim estat de conservació del document ha dificultat enormement la transcripció.)

Quod Ego Vitalis Duran nehophiti dellexario nunc (...) Civitatis Tarrachone tanquam procurator venerabili Guillelmus de Ferrera (...) Regalis auctoritate (...) in quandam literam papi-

ream sigillata in dorso suo cum çera rubea quam litera (...) modum. En Guillem de Ferrera procurador Reall de la Ciutat e Camp de tarragona (...) Vital Duràn juheu dela aljama (...) la sua gracia com (...) rahons nos vullam per volentat et necessitat dela cort volem que per tu en nom en persona nostra sia venuda o empenyorada **aquella corona dargent** (...) que fo dela aljama deles juheus de Valls (*sic*) la qual de present a vos liuram per ço (...) et manante perla dita corona venes (...) en penyora en nom nostro en (...) daquelles persones que a tu sera (...) et de les dites coses carta e cartes publiques feu et atorgar per nos en nom nostro e (...) ço ara (...) nostra (...) manans a tu abla present sobre les dites (...) nostres (...) loch dada ab (...) Tarragona a .xv. (...) en la notaria dela ciutat de nostre Senyor (*sic*) (...) auctoritate nostra causa per (...) vendo (...) Allexario precio .xxxv. florinos aragone (...) Renuntio omni ex (...) et predictæ (...) Ratione et consuetudine (...) **coronam cum suis ornamentis** hanc itaque venditionem vobis et vestris et quibus vestris personis propriis pro precio antedicto cum auctoritate (...) omnium bonorum meorum et dicti mei principalis (...) dicta **corona** (...) promittimus (...) propriis sumptibus et expensis (...) ab (...) Et si vos vel procuratorem (...) volueritis sit vobis (...) volueritis omnes et singulas expensas (...) numeratis in predictis questionibus renunciatis (...) dictum meum principalem (...) aliquo maiori gaudeant juro promito ipso supra decem precepta legis et nomine dicti mei principalis per Dominus Deum et eius Sancta Quator evangelia nomine ipsius manibus meis corporaliter tacta omnia et singula predicta ac (...) tendere et complere actum ut super testes Raymundus (...) et Salomo dez Forn.

Eodem die... Quod Ego Vitalis Duran judeus civitatis Tarrachone et procurator legitime constitutus venerabili Guillelmo de ferrera procurator generali dominibus Regi Civitatis et Campi Tarrachone confiteor vobis Isacho Leo judei de allexario quod solvistis mihi in presentiam notari scripti triginta quinque florinos de Aragonia boni auri et ponderos pro quibus convenisitis mecum de **illam coronam argenti cum suis ornamentis** quam ego vendidi vobis (...) latius instrumento vendicionis hodie (...) auctem (...) Et (...) renunciando excepcioni non (...) dicti (...) facio vobis presens apocham instrumentum de soluto. Et actum est ut supra testis presenti.

VIII

4 de juliol 1343

Notícies sobre el lloguer de la sinagoga de Valls.

(AHAT, Man. 48-325 (Valls), fulls solts d'un manual del s. XIV, 1303-1343-1345 i 1347.)

Quod Ego Guillelmus de Verduno militi habitator de Vallibus Excerta sciencia loco seu conduco vobis Samuell Ravaya et Astruch Leo judeis dicti loci ratione Aljame ipsius loci judeorum de presenti die ad septem annos (...) venturus precio quadraginta solidos barch. de terni de quibus et rerum (renunciandum?) etc. quasdam domus que solebat esse **scola judeorum** (...) in loci predicto affronta cum en Batle et cum Guillelmus de Mansi Ovium et cum publica via affrontatur et terminatur cum domus sic etc. Et (...) ad voluntates etc. salvo per vos tenemini solvere (...) per quo ipse domus tenent (...) Et proevit et obli etc. Testes honorabilis Bernardus de Sent (Marti?) (...) et Raymundus Molins.

APÈNDIX ANTROPONÍMIC-TOPONÍMIC

I

25 de juny 1342

Reunió de l'aljama de Valls a la sinagoga. Nòmina.

(AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fols, 1r-2r.)

Jueus de Valls

1. Abraham Maymo	10. Rabí Gentov
2. Juceff Astruch	11. Bonet Lobell
3. Anoch Adret	12. Isach Salomo
4. Isach Maymo	13. Vides Astruch
5. Samuel Ravaya	14. Vives Barzelay
6. Astruch Leo	15. Bonjuha Barzelay
7. Juceff Bonet	16. Isach Abraham
8. Mosse Barzelay	17. Aster, vídua de Maymo de Narbona

Testimonis: Astruch Falco, Juceff Bonafeu i Bonjuha Jona.

II

25 de setembre 1342

Citació de l'aljama de Valls a la sinagoga. Nòmina.

(AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fols. 8v-9v.)

Jueus de Valls

1. Abraham Maymo	8. Juceff Bonet
2. Isach Maymo, germà d'Abraham	9. Mosse Barzelay
3. Anoch Adret	10. Rabí Gentov
4. Astruch Ravaya	11. Vides Astruch
5. Juceff Astruch Jaffia	12. Vives Barzelay
6. Samuel Ravaya	13. Bonjuha Barzelay
7. Astruch Leo	14. Aster, vídua de Maymo de Narbona

Jueus de Vallmoll

1. Bonet Lobell
2. David de Gauges
3. Isach salomo de Fez

Testimonis: Lobell Bonet i Samuel Acaz.

III

9 de juliol 1343

Reunió extraordinària de jueus de Tarragona, de Valls, i de Vallmoll, a la sinagoga local. Nòmina.

(AHAT, Liber Judeorum 53-383 (Valls) 1342-1344, fol. 43r.)

1. Vital Astruch, secretari de l'aljama de Tarragona
2. Abraham Maymo, secretari de l'aljama de Valls
3. Samuel Ravaya, secretari de l'aljama de Valls

4. Vidal Bonnin, de Tarragona
5. Barzelay Salomo, de Tarragona
6. Samuel Aaleva, de Tarragona
7. Vives Astruch, de Tarragona
8. Bonjuha Bisbal, de Tarragona.
9. Salomo Astruch, de Tarragona
10. Bonfyl Delargentera, de Tarragona
11. Mosse Barzelay, de Valls
12. Vides Astruch, de Valls
13. Vives Barzelay, de Valls
14. Bonjuha Barzelay, de Valls
15. Isach Maymo, de Valls
16. Anoch Adret, de Valls
17. Juceff Astruch Jaffia, de Valls
18. Astruch Leo, de Valls
19. **Rabí Gentov Sollam**, de Valls
20. Isach Abraham, de Valls
21. Aster, vídua de Maymo de Narbona, de Valls
22. Bonet Lobell, de Vallmoll
23. David de Gauges, de Vallmoll
24. Astruch Areto, de Vallmoll

IV

Febrer 1361

Reunió de l'aljama a la sinagoga de Valls, per elegir procuradors. Nòmina.

(AHMV, Man. 1360-1361, fol. 83v.)

Jueus de Valls

1. David de Gauges
2. Teroç Juceff
3. Mosse Façquia
4. Sutllam Barzelay
5. Bonjuha Juceff
6. David Alfrangi
7. Samuel Açaç
8. Isach Abraham
9. David Bonjuha
10. Yesua Xetani
11. Bonadona, esposa de Ravaya

Votació: **Rabí Astruch Sutllam** i Astruch dez Portell, foren elegits procuradors.

BARRI JUEU DE VALLS

- A. Arc d'entrada a la jueria. Existent.
- B. Arc d'entrada a la jueria. Desaparegut.
- C. Arc d'entrada a la jueria. Desaparegut 1918.
- D. Emplaçament del pati i de la sinagoga.
 - 1. Carrer de la Vilaclosa, avui carrer de l'Església.
 - 2. Carrer del Jueus.
 - 3. Carrer del Forn de la Vilaclosa, avui carrer del Call.
 - 4. Carrer de l'Escrivania.
 - 5. Restes de l'antiga muralla s. XIV.
 - 6. El Portal Nou. Accés a la jueria.
 - 7. Carrer de la Carnisseria.

PATI I SINAGOGA DE VALLS

- 1. Carrer dels Jueus.
- 2. Carrer del Call.
- 3. Carrer de l'Església.
- A. Emplaçament suposat de la sonagoga i el pati.
- B. Arc de pedra picada.
- C. Establa.
- D. Antiga cotxeria.
- E. Arc d'entrada a la jueria. Segle XIV.